

la que tracta de Fortuna a la p. 170). Les millors, diria, són les que retallen el reffons cultural d'uns versos, així en l'elogi del rei Alfons obra de Bernat Miquel: Torró hi reconeix l'esquema de les virtuts morals de l'*Ètica* aristotèlica passat per Gil de Roma, i anota amb certesa el cesarisme del Magnànim (ps. 111-112); aquesta peça i la poesia LXXII d'Ausiàs March s'il·luminen l'una a l'altra. Les notes de cultura clàssica apareixen en moments oportuns (e.g. quan Rodrigo Dies cita l'*Andria* de Terenci, p. 196). Aquests apunts escadussers només poden ser il·lustratius. El paper es va escurçant i les pàgines web s'allarguen. El volum ressenyat mostra que, als països que no tenen tota la feina essencial feta, convé guardar un espai per a la història i la filologia.

Curial e Güelfa. edició crítica i comentada de Lola Badia i Jaume Torró. Barcelona: Quaderns Crema, 2011; «Sèrie Gran», núm. 26.

ANTÒNIA CARRÉ

Centre de Documentació Ramon Llull, UB - Universitat Oberta de Catalunya
acarrep@uoc.edu

L'aposta de l'editor Jaume Vallcorba d'incloure obres medievals amb ortografia normativitzada a les col·leccions de l'editorial Quaderns Crema és un luxe per a la cultura catalana. L'aposta va molt més enllà del que ofereixen al públic culte editorials tan prestigioses com Garnier-Flammarion, els antics Panther Books o I classici della BUR perquè les edicions de Quaderns Crema contenen uns comentaris que enriqueixen el text i que ajuden a interpretar-lo en el context cultural ampli que el va produir. Seguint aquestes pautes —que produeixen uns volums d'aparença més agradable que els de la col·lecció «Letras Hispánicas» de l'Editorial Cátedra—, Vallcorba ha publicat *Lo somni* de Bernat Metge, *Àngels e demonis* de Francesc Eiximenis, l'*Espill* de Jaume Roig i ara el *Curial e Güelfa*. La feina que han fet Lola Badia i Jaume Torró en aquesta última publicació és esplèndida. No se m'acut cap adjectiu més contundent que reculli els criteris de rigor filològic, profunditat intel·lectual i prosa clara i distinta que s'hi han aplicat. L'edició és el resultat de molts anys de recerca i de lectures, que és l'única manera de treballar que reconeix la filologia, per més que els organismes acadèmics i avaluadors empenyin la investigació en humanitats a rodolar per topants farcits de pressa i de burocràcia estulta.

El primer motiu d'elogi són els criteris adoptats per a la fixació del text, que tenen manifestacions externes i textuals. Com és lògic, els editors parteixen del manuscrit 9.750 de la Biblioteca Nacional de Madrid i fan ús de les conjectures i de les notes de les edicions fins ara canòniques, que són les de Rubió i Lluch, Miquel i Planas i Aramon. L'edició de Badia i Torró, amb ortografia fabriana, es deixa llegir molt bé i, en aquest sentit, és d'aplaudir l'opció de transcriure els

diàlegs en un paràgraf independent, desmarcant-se així dels criteris adoptats per les edicions anteriors i acostant-se al format de les novel·les dels nostres dies.

Hi ha canvis externs considerables respecte a l'edició d'Aramon (ARAMON 1930-1933), com els títols dels capítols, que són molt més precisos i encertats. Vegem-ne només dos exemples, el del capítol 4 del llibre primer i el del capítol 10 del llibre segon. En el primer exemple, Badia i Torró opten per «Curial aprèn gramàtica, poesia i altres ciències» (p. 120), que substitueix el sintètic «Educació de Curial» d'Aramon. En el segon, l'opció de Badia i Torró «L'oncle del senyor de Montbrú renuncia a venjar el seu nebot» (p. 259) és molt diferent de l'opció d'Aramon: «Els parents del senyor de Montbrú volen venjar-lo» (ARAMON 1930-33: II, 73). Com que Badia i Torró tenen en compte les línies en blanc de l'original destinades a les rúbriques per dividir els paràgrafs i els capítols del text i també per puntuar-lo —com indiquen a la p. 110 de la introducció—, fan aparèixer un capítol nou: al llibre primer, el capítol 13 es titula «Festes i honors a Curial a la cort imperial» i el 14, «Curial dorm al llit de Laquesis» (p. 159), mentre que a l'edició d'Aramon tots dos en formaven un de sol, «Festes i donatius a Curial». Pel mateix motiu, hi ha canvis en els paràgrafs que formen alguns capítols, com passa al capítol 6 del llibre tercer: «L'oració de Fortuna a Neptumno», en l'edició de Badia i Torró (p. 411); «Parlament de la Fortuna a Neptú», en l'edició d'Aramon (ARAMON 1930-1933: III, 45). Badia i Torró opten per començar el capítol amb el paràgraf on parla la Fortuna amb discurs directe i passen el paràgraf introductori del discurs al final del capítol anterior. Aramon, en canvi, començava el capítol amb aquest paràgraf introductori. En l'edició de Badia i Torró, també hi ha paràgrafs que passen al capítol anterior, als capítols 7 i 8 (ps. 415-416) i 33 (p. 508) d'aquest mateix llibre tercer.

Un altre canvi extern que presenta l'edició de Badia i Torró respecte a la d'Aramon està protagonitzat pels espais en blanc de dins del text. El primer és al començament de tot: «Fonc ja ha llong temps, segons jo he llegit, en [...] un gentilhom, [...] apellat» (p. 117). Contràriament a l'opció d'Aramon, els editors deixen en blanc el nom de la contrada on va néixer Curial, perquè qui va afegir «Catalunya» al manuscrit va ser una mà posterior i la localització no es correspon gens a les intencions de l'Anònim, com expliquen al comentari (p. 536). El segon canvi és l'encert de restituir al text la primera estrofa de la cançó «Atressí con l'orifanz» (p. 470), perquè copiar-la devia ser la voluntat de l'amanuense, ja que hi ha prou espai en blanc al manuscrit. L'altre espai en blanc d'una certa extensió del manuscrit, que correspon a la descripció d'Hèctor (p. 434), s'ha preferit deixar-lo buit i donar una aproximació de la descripció al comentari corresponent.

Pel que fa als aspectes textuais, l'edició crítica de Badia i Torró incorpora una cinquantena d'esmenes a la lliçó del manuscrit —quaranta-set, si no m'he equivocat—, la meitat de les quals —vint-i-sis— no les recull l'edició d'Aramon. Les lliçons adoptades per Badia i Torró clarifiquen sempre els passatges en qüestió. Així passa, per exemple, al començament del pròleg del llibre segon: «Mars, de sa

pròpia natura importa guerra, batalles e escàndels, falsedats, furts, *secrets*», on Badia i Torrò (p. 217) esmenen els «secrets» del manuscrit, lliçó que manté Aramon i que fa dir a l'Anònim que es tracta de «furts secrets», amb un pleonasma absurd. A l'episodi de Trípoli, quan Curial és buscat per ordre de la Güelfa, els homes savis que hi havia enviat Melcior de Pando per mirar d'esbrinar-ne alguna cosa van preguntar per «la talla e estatura dels captius dos qui eren estats venuts e de l'hàbit en què foren atrobats, e fonc-los respost que eren hòmens ben *apersonats*.» (p. 445). La lliçó «apersonats» corregeix el manuscrit i Aramon, que transcriuen «apressonats», que no fa sentit. Al llibre tercer, durant el judici de Curial, s'esmenta «Jarba, rei dels musitans» (p. 436), mentre que l'inventor del problema isoperimètric era el rei «dels musicans» al manuscrit i a l'edició d'Aramon. A la introducció (ps. 95-96), Badia i Torrò deixen clar que segueixen el que escriu Boccaccio a les *Genealogiae deorum*: «a Musitanorum rege». En un altre cas, és la lectura d'Eiximenis la que permet als editors esmenar una correcció errònia —per bé que comprensible— d'Aramon a la lliçó del manuscrit. Em refereixo a les «flages» que porten als escuts alguns dels cavallers que van al torneig de Melú. Aramon va optar per «flanges», que entén que vol dir 'franges', mentre que Badia i Torrò editen «flauges». Els cavallers hi aniran «ab escuts verds e unes flauges pintades, e lletres qui deien “Flauges són”» (p. 289). Com Badia i Torrò expliquen al comentari del passatge, «el mot “Flauges són” és una invenció que juga amb el sentit del terme documentat en Eiximenis: “lo dit rei e sa muller haguessen aquestes paraules per flauges o per fantasies” (Dotzè, II.2.768.57-58)» (p. 600). Davant de tots aquests encerts editorials, els errors que l'edició pugui contenir esdevenen una anècdota minúscula, com el que al meu parer hi ha en la batalla de Curial contra els turcs, quan «Curial, qui vuit mília hòmens d'armes havia per a si estotjats, los quals encara no eren entrats en la batalla, va a ells e en senyal de victòria los mou e els amonesta a ben fer.» (p. 506). Entenc que l'infinitiu final s'hauria d'haver accentuat perquè vol dir «ferir».¹ Els exemples d'encerts textuals de l'edició de Badia i Torrò reportats aquí i els que no esmento per evitar una prolixitat enutjosa, evidencien que la seva edició crítica té els requisits per ser reconeguda a partir d'ara com l'edició canònica del *Curial e Güelfa*, sense que l'opció per l'ortografia normativitzada sigui un entrebanc.

Analtzada la fixació del text, vegem ara el paratext. Per començar, la introducció arrenca amb un davantal de pàgina i mitja que és una síntesi brillant del que significa el *Curial e Güelfa* per a Badia i Torrò. Estableix el punt de partida del treball intel·lectual i ideològic que emprenen: «la present edició crítica i comentada vol ajudar a fixar la idea que el *Curial* és un producte literari d'una qualitat excepcional, tot assumint que el millor que es pot fer amb les pèrdues irreparables és no insistir-hi» (p. 9). Perdut el primer quadern del manuscrit, és impossible de saber qui és l'autor del *Curial*, per més hipòtesis que es basteixin sobre el tema de l'autoria i de la datació. Badia i Torrò les enumeren totes (p. 32 i

1. Aramon tampoc no l'accentua.

seg.) i vénen a dir que mai no es podrà saber amb certesa la procedència geogràfica de l'Anònim, ja que el *Curial* està escrit en un vulgar illustre de gust cortesà, allunyat de tot localisme de manera certament intencionada (p. 100), ni es podrà posar nom i cognom a l'Anònim, amb les dades disponibles avui dia. Tenen raó: totes les hipòtesis argumentades fins ara mostren punts febles en un punt o altre de la trama. Fins i tot el darrer intent que conec, el de Maria Teresa Ferrer i Mallol (2011), publicat amb posterioritat a l'edició ressenyada del *Curial*, fracassa. Cal reconèixer que la proposta d'identificar Lluís Sescases amb l'autor és temptadora, perquè és un personatge estretament vinculat a la cort i a la seva cultura, però no s'aporta cap prova conclouent. Ferrer i Mallol, que ha resseguit abundants fonts històriques, documenta el llinatge Sescases a Cervera i Tàrraga al segle xv (p. 81) i dibuixa la biografia del personatge: Lluís Sescases va ingressar a la casa reial abans del 1433 com a bibliotecari i quan era un adolescent (p. 84), es va traslladar a Nàpols amb el Magnànim, va executar per a ell tasques diplomàtiques, va tenir contactes amb els papes amb motiu de la croada contra els turcs després de 1453, es va acabar distanciant del monarca i va anar a exercir càrrecs al ducat de Savoia entre els anys 1451 i 1462. Trobo que hi ha dos contraarguments a l'atribució de l'autoria del *Curial* a Sescases. El primer és que va ser un secretari reial una mica especial, ja que només s'ha trobat una carta escrita per ell (FERRER I MALLOL 2011: 87), de manera que serà impossible fer cap mena de comparació d'ambicions culturals i d'estil amb la prosa del *Curial*. I el segon és que si l'any 1433 era un adolescent, és massa gran per ser l'autor del *Curial*, si la hipòtesi de Badia i Torró és certa.

Badia i Torró aposten per intentar situar temporalment l'autor a partir de la cultura literària que mostra. A la introducció i als comentaris descriuen amb convicció quina és la consciència literària de l'Anònim, ens expliquen quins són els referents culturals que l'ajuden a bastir una novel·la on tot està absolutament controlat. El *Curial* és un producte literari de qualitat excepcional, escrit en una prosa treballada, clara i elegant, que aporta a la novel·la cavalleresca la novetat d'incloure-hi els clàssics que llegia la gent cultivada de la primera meitat del xv perquè l'Anònim els tenia veneració. Els clàssics vol dir la narració de la guerra de Troia de Guido delle Colonne (ca. 1287), traduïda al català per Jaume Conesa el 1367, l'*Eneida* de Virgili —que l'Anònim llegia amb unes glosses que tenen errors conjuntius amb els comentaris que hi va fer Enrique de Villena, la qual cosa remet a l'ambient cultural de les corts dels Trastàmara de principis del segle xv, p. 85—, Boccaccio, Dante i Petrarca. Sobretot el *Filocolo* (1339-1341) de Boccaccio, una novel·la històrica on l'Anònim aprèn a construir una història sentimental i a dotar-la d'elements mitològics i de somnis que li donen una especial significació. Abans del llibre de Badia i Torró ja sabíem que al *Curial* hi havia l'empremta d'aquests grans italians, però ells dos tenen el mèrit d'haver fet emergir moltes fonts noves i, sobretot, d'haver-los donat un sentit que explica quin era l'univers cultural de l'Anònim. A la introducció s'explica amb ordre i proves textuals quines són les fonts que l'Anònim imita i emula: la literatura trobadores-

ca, les cròniques, la matèria de Bretanya, Dante, Boccaccio i Petrarca, i els clàssics antics i moderns. Després, Badia i Torró analitzen l'ús i el concepte de literatura que es desprèn del *Curial*: «l'Anònim reescrui de dalt a baix els estímuls literaris presos de les fonts, [...] en comptes de reproduir parcialment mots, frases i motius en una xarxa intertextual no mancada d'incongruències, com fa Martorell» i «l'elaboració de la prosa de l'Anònim està molt més a prop de Metge que no pas de Corella, l'obra del qual va triomfar en ambients cortesans entorn de 1458-1460» (p. 105). L'Anònim admira Dante, Boccaccio i Petrarca perquè són escriptors de formació superior a la seva, perquè són capaços de conèixer la poesia i la història antigues i de saber-les interpretar a la recerca de la veritat natural i moral. Aquesta és l'activitat pròpia dels homes de «reverenda lletradura», una activitat que proporciona coneixements i consolació a tots els que la practiquen. Les cent cinquanta pàgines de comentaris a l'edició, d'una saviesa i un rigor lloables, proporcionen proves de les múltiples lectures de l'Anònim i és un encert que Badia i Torró hagin optat per incorporar-hi els fragments a considerar. En aquest sentit, són un encert les nombroses referències al *Tristan en prose* i al *Lancelot en prose*, que es mostren com una pedrera molt fructífera per a l'Anònim, i també ho és la transcripció de la descripció d'Helena de Troia a la qual remet d'Anònim al capítol 14, en referir-se a la bellesa de Laquesis. En incloure la traducció catalana de les *Històries troianes* al comentari del passatge (ps. 555-557), Badia i Torró proporcionen al públic lector actual el referent que el públic medieval tenia al cap.

A partir de tot aquest entramat cultural, Badia i Torró argumenten que l'Anònim hauria pogut néixer cap a l'any 1400, ja que la seva consciència literària, aguda i fins i tot agosarada, connecta amb l'ambient cultural ibèric de les corts dels Trastàmara. Seguint la hipòtesi antiga de Pere Bohigas (BOHIGAS 1976), Badia i Torró identifiquen el narrador amb Melcior de Pando, que adopta el paper de biògraf d'un cavaller imaginari, i fixen una data aproximada de composició de la novel·la que encaixa en la graella temporal que ja va proposar Martí de Riquer. El *Curial* es devia escriure entre 1440 i 1450, després de l'entrada d'Alfons el Magnànim a Nàpols (1442) i abans de la caiguda de Constantinoble en mans dels turcs (1453), perquè els infidels no són un enemic estructural com ho són al *Tirant lo Blanc*, escrit després d'aquesta data tràgica per a l'Occident cristià medieval. La batalla contra els turcs té notables referències clàssiques: la de Tit Livi que esmenta l'Anònim i el desenllaç de la batalla de Farsàlia descrita per Cèsar als *De bello civili* (p. 53) que aporten Badia i Torró i que Espadaler no havia considerat a l'hora de bastir la seva hipòtesi que calia datar l'escriptura de la novel·la amb posterioritat al 1456 perquè la batalla del Curial partia del referent real de la batalla que va enfrontar turcs i cristians a la frontera del Danubi el dia 5 de juny de 1456 (ESPADALER 1984: 101-103).

Els combats, la vida cavalleresca, els blasons, els mots i els símbols, la geografia, l'onomàstica... tots aquells aspectes que tenen a veure amb la versemblança de la novel·la també ocupen el seu lloc a la introducció i als comentaris. Badia i Torró

han fet l'esforç de resumir el saber acumulat per la crítica al llarg dels anys i d'aportar dades noves. Com la pertinent observació de Beltran (BELTRAN en premsa), que «apunta una connotació rellevant del topònim Melú a mitjan segle xv: era l'indret on el 1418 Carles VI i el delfí de França van haver de pactar amb el bàndol dels borgonyons, després que aquests haguessin ocupat París i derrotat els Armanyac durant el període més violent de la Guerra dels Cent Anys.» (p. 38). O les recerques de Badia i Torró que, seguint Morra (1985), identifiquen Melcior de Pando amb el llinatge dels Pandone de Venafrò, documentat al Nàpols d'Alfons el Magnànim (p. 46), i més concretament amb el Francesco di Pandone, que va ser nomenat comte de Venafrò pel Magnànim l'any 1443 (p. 541) i que tenia un fill anomenat Pandolfo (p. 610), que és el nom que rep Melcior de Pando un sol cop al llarg de tot el *Curial* (p. 321). Maria Teresa Ferrer i Mallol (2011: 69-70) també identifica Melcior de Pando amb aquest cortesà napolità del Magnànim. Segons Badia i Torró, el senyor de Vergues, cavaller flamenc present al torneig de Melú que porta barres vermelles sobre fons d'or a l'escut, és un llinatge que evoca els Bergues borgonyons (que tenen tres pals de gules sobre fons d'or a l'escut) i els brabançons Von Merode (que en tenen quatre) (p. 604). Ferrer i Mallol (2011: 72) proposa identificar el personatge del *Curial* amb Joan Glimes, senyor de Bergues, que «era el cap d'un grup que, l'any 1451, es dirigia en peregrinació al Sant Sepulcre i al qual s'afegí Lluís Sescases».

Només hi ha tres personatges de la novel·la que Badia i Torró confessen que no poden identificar: «fins ara no s'ha trobat cap Gerardo de Perúgia, Salones de Verona ni Frederic de Venosa» (p. 46). Ferrer i Mallol serveix aquí d'ajuda. En el seu article no parla de cap Salones de Verona, però sí que ho fa del duc de Venosa, que quan el Magnànim va conquerir Nàpols era Gabriele Orsini del Balzo, i de Concardino di Perugia, cortesà al servei del Magnànim que va desenvolupar tasques diplomàtiques, com una missió a Morea l'any 1443 (FERRER I MALLOL 2011: 71).

L'índex de noms de persona i de lloc que clou el volum és de gran utilitat perquè permet localitzar-los al text i als comentaris i a més dóna informació genèrica sobre els personatges per situar-los immediatament, però sense repetir les dades que ja apareixen als comentaris. Els curadors de l'edició, com l'Anònim del *Curial*, han pensat en tot i no han deixat res a mans de l'atzar.

BIBLIOGRAFIA

- ARAMON (1930-1933): Ramon Aramon i Serra (ed.), *Curial e Güelfa*, Barcelona: Barcino, 3 vols., «ENC» A 30, 35-36, 39-40.
- BELTRAN (en premsa): Rafael Beltran «El mariscal Boucicaut, Guillaume du Chastel i Pere de Cervelló al *Curial e Güelfa* i al *Jehan de Saintré*: connexions històriques i literàries», dins: Antoni Ferrando (ed.), *Encontres sobre el «Curial e Güelfa»*. *Aspectes lingüístics i culturals*, Madrid: Castalia.

- BOHIGAS (1976): Pere Bohigas, «*Curial e Güelfa*», dins: R. B. Tate i Alan Yates (eds.), *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Cambridge, 1973)*, Oxford: The Dolphin Book, 219-234. *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, 295-319.
- ESPADALER (1984): Anton Espadaler, *Una reina per a Curial*. Barcelona: Quaderns Crema.
- FERRER I MALLOL (2011): Maria Teresa Ferrer i Mallo, «Fou Lluís Sescases l'autor de *Curial e Güelfa*? El nord d'Àfrica en la narrativa del segle XV», dins: *La novel·la de Martorell i l'Europa del segle XV*, València: Institució Alfons el Magnànim, vol. 1, p. 59-142.
- MORRA (1985): Gennaro Morra, *Una dinastia feudale. I Pandone di Venafro*, Campobasso: Edizioni Enne.

ALBERNI, Anna, Lola BADIA i Lluís CABRÉ (eds.): *Transllatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, Publicacions Universitat Rovira i Virgili, 2010.

LLÚCIA MARTÍN PASCUAL

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana
 llucia.martin@ua.es

El volum *Transllatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)* és el resultat de les aportacions del Primer Col·loqui Internacional del Grup Narpan «Cultura i Literatura a la Baixa Edat Mitjana» celebrat a Barcelona el 22 i 23 de novembre de 2007. Consta de quinze treballs agrupats en cinc seccions més una lliçó introductòria a càrrec de Peter T. Ricketts sobre la transmissió del *Bréviaire d'amours* de Matfre Ermengau i una presentació del projecte *Transmédie* sobre traduccions medievals franceses a càrrec de Claudio Galderisi.

Tal com diuen els editors en la introducció del volum, els mots *transllatar* i *transferir* es refereixen al conjunt d'operacions relacionades amb la transmissió de textos científics, doctrinals i literaris: un procés del qual ens han arribat diferents còpies d'un mateix text o bé la traducció d'uns continguts d'una llengua a una altra. L'estudi de la transmissió textual ens revela no només el procés el creació de l'obra sinó la forma d'estructurar l'escrit, de disposar el text en un moment en què està iniciant-se la tradició escrita en llengua vulgar. D'altra banda, la difusió del text produeix una sèrie de variants d'uns manuscrits a altres, l'estudi de les quals ens du a fixar una determinada filiació entre diversos manuscrits i a estudiar les lliçons més correctes. En el cas de les traduccions, aquestes variants ens ajuden a reconstruir un hipotètic original, corregir errors, establir la relació entre original i traducció o, fins i tot, millorar la interpretació de l'original gràcies a la versió facilitada —i entesa— pel traductor.